Un fenomen fonetic în extensie în graiul de azi al aromânilor din Rodopii Bulgariei: afereza

Nistor BARDU

1. Mai puțin cercetați decât aromânii din alte țări balcanice, aromânii din Bulgaria, în general, şi cei din munții Rodopi, în special[1], nu s-au bucurat decât în ultima vreme de o atenție mai mare din partea dialectologilor. Este meritul cercecetătorilor Nicolae Saramandu, care, în 1988, a publicat articolul *Harta graiurilor aromâne şi meglenoromâne din Peninsula Balcanică*[2], ce conține, alături de harta însăşi, informații şi explicații amănunțite despre fostele aşezări de vară ale păstorilor grămosteni din munții Rodopi, Rila şi Pirin, pe de o parte, şi al lui Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski, pe de altă parte, care, în august 1993, au întreprins anchete dialectale în munții Rodopi, în oraşele Velingrad şi Peştera şi în satul Dorcova, pe care le-au valorificat în lucrarea *Aromânii din Rodopi Bulgariei şi graiul lor*, apărută în 1995. Datele oferite de cei doi cercetători, rezultate în urma anchetelor cu chestionar sau a discuțiilor înregistrate pe bandă de magnetofon, precum şi textele dialectale reproduse în capitolul al VI-lea „Texte dialectale aromâne" (p. 116-139) sunt în măsură să configureze o imagine elocventă a acestei grupări de aromâni din sud-vestul Bulgariei, din stânga râului Mesta[3], de la sfârşitul secolului al XX-lea.

În ceea ce ne priveşte, am întreprins, împreună cu istoricul Stoica Lascu de la Universitatea „Ovidius" din Constanța, o călătorie de informare la aromânii din Rodopii Bulgariei, în noiembrie 2005. Intenția noastră inițială a fost aceea de a vedea la fața locului situația etnolingvistică a aromânilor rămaşi în această zonă a Peninsulei Balcanice şi, în special, de a afla în ce măsură îşi mai vorbesc graiul nativ şi cât de influențat este acesta de limba bulgarilor majoritari în mijlocul cărora trăiesc. Ajungând la Velingrad, oraşul staţiune turistică şi balneară din Rodopi, situată la 860 de metri altitudine, care s-a format din unirea a patru sate (dintre care trei de aromâni: Camenița, Lâjene şi Cepino), am fost găzduiți de familia aromânului Gheorghi (Goşu) Paunov[4], devenit unul dintre subiecții noştri pe parcursul şederii aici. În timpul vizitelor întreprinse la Dorcova, Batac, Rachitova şi Peştera pentru a culege date de la aromânii

[1] Cercetătorii „clasici" ai dialectului aromân, Gustav Weigand, Th. Capidan, Tache Papahagi, Matilda Caragiu Marioțeanu au dat puține şi, uneori, inexacte informații despre aromânii din munții Rodopi, în lucrările şi hărțile lor. O prezentare critică a datelor despre aceşti aromâni, venite, în timp, de la Gustav Weigand şi până la Nicolae Saramandu (vezi nota 2), găsim la Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski, *Aromânii din Rodopii Bulgariei şi graiul lor*, Craiova, 1995, p. 36-38 (vezi în text, mai departe).

[2] În SCL, XXXIX, 1988, nr.3, p.225-245, republicată în REESE (*Revue des études sud-est européennes)*, XXXIX, 2001, nr. 1-4, p. 105-122 şi în Nicolae Saramandu, *Studii aromâne şi meglenoromâne*, „Ex Ponto", Constanța, 2003, p. 225-242. De asemenea, „Harta" apare şi în volumul *Romanitatea orientală*, Editura Academiei, Bucureşti, 2004, a aceluiaşi autor.

[3] Pentru mai multe date despre lucrarea lui Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski, cf. recenzia noastră din FD, XV, Bucureşti, 1996, p. 277-279.

[4] Gheorghi Paunov este văr de gradul al doilea, după mamă, cu colegul şi însoțitorul meu, conf. univ. dr. Stoica Lascu.

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

trăitori în localităţile respective, am avut mai multe discuţii în dialect cu diverşi vorbitori din micile comunităţi aromâneşti existente aici despre starea etno-lingvistică reală a aromânilor din această regiune a Bulgariei şi din toată Bulgaria. Notând informaţiile oferite cu bunăvoinţă de interlocutori, am observat şi modul general în care aceştia îşi rosteau graiul străbun. Ceea ce ne-a atras în mod deosebit atenţia a fost frecvenţa mare în rostirea lor aromânească a *aferezei*, fenomen fonetic despre care va fi vorba mai departe şi care constituie substanţa însăşi a cercetării de faţă (vezi § 4).

2. Pe lângă observaţiile personale şi datele preluate din lucrările consultate, în cele ce urmează vom vehicula informaţii şi fapte de limbă obţinute de la următorii subiecţi:

C.C. = Coli Caraman[5] din Velingrad; n. 1909. A fost celnicul Bachiţei (*ḫoáră di călíve*). Ar fi plecat şi el în România atunci, în 1938, când au emigrat atâţea aromâni din Bachiţa şi din celelalte localităţi (Batac, Dorcova, Rachitova etc.)[6], dacă ar fi fost *ma căt scăpitát* „mai spre scăpătat”. A locuit mai mulţi ani la Dorcova. Pe vremea regimului comunist a fost negustor mandatar. A venit în România la rude, a fost în pădurile din Carpaţi unde şi-a confecţionat un *câríg* „cârlig” pe care l-a adus acasă la Dorcova. Deşi în vârstă de 95 de ani şi cu probleme de mişcare, are o minte vioaie şi vorbeşte fluent aromâna.

S.F. = Steriu Foale din Peştera, 71 de ani (n. 1934). A învăţat 3 ani la Şcoala românească din Sofia, până la desfiinţarea acesteia, împreună cu alţi copii din Peştera, Dorcova, Rachitova, intenţia părinţilor fiind aceea de a-i trimite în România pentru a se stabili aici definitiv. Până la 35 de ani a fost „comerciant”, iar apoi a lucrat într-o exploataţie forestieră, unde căra lemne cu caii. În prezent, deţine în proprietate un magazin de textile şi alte mărfuri în centrul oraşului Peştera. În vorbirea sa cu noi presară cuvinte şi forme dacoromâneşti.

G.I. = Gheorghi (Goşu) Ianachi (Ianakiev), 54 de ani, Velingrad; studii superioare de turism, expert bucătar la restaurantul de elită “Panorama” din Velingrad. Este căsătorit cu o rusoaică, are un copil în vârstă de 9 ani. În casă vorbesc numai bulgăreşte. Provine dintr-o familie aromânească originară din Bachiţa şi vorbeşte aromâna în afara casei cu rudele şi cu alţi consângenari care cunosc graiul nativ. Are rude în România.

V.I. = Vasili Ianachi (Vasil Ianakiev), 54 de ani, Velingrad. Lucrează ca şef de filială a Societăţii de asigurări OREL. Este preşedintele Societăţii aromânilor (*Sutsata armâjilor*) din Velingrad, calitate în care ne oferă publicaţii în aromână editate de *Tsentru ti Limba shi Cultura Armâneascâ* din Sofia. Deţine şi exemplare din lucrarea cercetătorilor Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski, din care ne dăruieşte şi nouă unul.

G.P. = Gheorghi (Goşu) Paunov, 48 de ani, Velingrad. Părinţii săi sunt, de asemenea, originari din Bachiţa, fiindu-i nepot de soră lui Gheorghi Ianachi (G.I.). Actualizează aromâna numai când se întâlneşte cu rudele şi alţi aromâni care cunosc şi practică dialectul ori de câte ori au prilejul să o facă. Este căsătorit cu o bulgăroaică, are doi copii, un băiat şi o fată de 18 şi, respectiv, 16 ani, elevi de liceu, care nu cunosc

[5] Coli (Nicola) Caraman a fost anchetat şi de Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski, în 1993 (cf. *op cit*., p. 23); în dreptul său, autorii notează: „84 de ani; negustor; a învăţat singur să citească”.

[6] Despre venirea aromânilor grămosteni din Batac (Peştera), Bachiţa (ţinutul Curtova), Caramandra, Sufanlu (Sufandere) şi câmpia Razlogului, Rachitova, Dorcova etc. în România, cf. Nicolae Saramandu*, Studii aromâne şi meglenoromâne*, p. 21.

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

aromâna pentru că în casă nu se vorbeşte decât bulgara. A lucrat în tinereţe în Rusia (1981-1985), în pădurile din munţii Ural (*maş pâdúr*[i]), unde a cunoscut români din R.S.S. Moldovenească, cu care se înţelegea la vorbă. Este convins că aromâna este dialect al limbii române, că a rămas la stadiul de dialect. După căderea comunismului a lucrat, de asemenea, în Germania. Ne informează că Paunovii (Păunii), Costandinovii şi Popovii sunt veniţi în această zonă din împrejurimile Bitoliei, mai précis, din Magarova[7].

Ne-au mai oferit informaţii Coci Duzov (Coci al Duza) (C.D.) şi Gheoghi Huleani (G.H.), din Peştera, Mihali şi Zoiţa Ianaev (Z.I.) din Rachitova, Lena Ovcearov (L.O.) din Velingrad.

3. După aprecierile interlocutorilor noştri, astăzi în Velingrad trăiesc cam 100 de aromâni care cunosc şi vorbesc dialectul, dar nu în mod frecvent, la Dorcova, se adună vara în jur de 200 (G.P.), iar în Peştera ar fi aproximativ 150 de case în care locuiesc familii mixte de aromâni şi bulgari (S.F.). În toată Bulgaria ar mai fi cam 10.000 de aromâni (G.P.), dar dintre aceştia, conform spuselor lui Vasili Ianachi, preşedintele Societăţii aromânilor din Velingrad, doar vreo 2000 mai ştiu şi vorbesc aromâna. O parte din ei se adună, o dată pe an, la un paraclis din pădure, situat la jumătatea distanţei dintre Batac şi Peştera, şi atunci vorbesc aromâneşte. Cei mai mulţi sunt de origine din fosta *hoáră di câlívi* Bachiţa, de unde, după desfiinţarea ei în vremea când chihaie (*kihâié*) era tatăl subiectului nostru Coli Caraman, s-au răspândit în localităţile din stânga râului Mesta, în care se găsesc, câţi au mai rămas, şi astăzi.

Chiar dacă acum sunt organizaţi în asociaţii culturale, care au drept principal scop conservarea culturii tradiţionale şi revitalizarea limbii strămoşeşti, au ansambluri folclorice[8], editează reviste „*ti limba shi cultura armânjilor tu Bulgaria shi Balcan*[9]", au cluburi în care se întâlnesc şi vorbesc *armâneáşti* (*zburắm maş armâneáşti*) şi organizează simpozioane internaţionale pe teme aromâneşti şi adunări populare la care mulţi participă îmbrăcaţi în port tradiţional şi îşi manifestă bucuria de a-şi vorbi limba străbună, aproape toţi sunt convinşi că graiul lor va dispărea în Bulgaria, nu peste foarte mult timp. *Noi aoá ma nâ tuḱim*, spun persoanele intervievate din Velingrad. La Peştera, Steriu Foale, Coci al Duza şi Gheorghi Huleani recunosc şi ei că nu se pot opune procesului ireversibil al dispariţiei graiului strămoşesc: *noi ḥím últimii* (S.F.); *noi nâ*

[7] Despre venirea în sud-vestul Bulgariei a multor aromâni din regiunea Bitoliei şi din Moscopole, după ruinarea acesteia de către bandele de musulmani, din localităţile din jurul ei, cf. Th. Capidan, *Macedoromânii*, Bucureşti, 1942, p. 194-196, idem, *Românii noma*zi, Cluj, 1926, p. 64, Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, *op. cit*., p. 41. Vezi şi Nicolae Saramandu, *Romanitaea orientală*, p. 237-238.

[8] La Dorcova a luat fiinţă *Ansamblu ti folclor „Fântâna"*, iar la Rachitova - Velingrad, formaţia *Cânticlu nostu*, care a editat un CD cu cântece populare din zonă, cu sprijinul *Tsentrului ti limba shi cultura armâneascâ*.

[9] Am consultat la Sediul Societăţii Aromânilor câteva numere ale periodicului „Noi Armânji. Revista ti limba shi cultura armânjilor tu Bulgaria shi Balcan", cu subtitlul *Etnie shi limbâ di 2000 anji*, care apare la Sofia din anul 2002, sub redacţia lui Nicolai Kiurkciev. Pe copertă este trecut şi titlul în bulgară: „Армъните в България и на Балканите етнос и език с 2000 годишна история". Pe pagina de titlu, numele revistei este definit astfel: *Noi Armânji easte rivista ti Armânjlji dit Albania, Bulgaria, Elada, Makedonja, Sârbia, România shi tutâ Lumea. Unâ gisă him*. Tot la Sofia (*Sufie*, în pronunţia aromânească din Velingrad), apare, din 1999, şi publicaţia „Armânlu", cu subtitlul *Frândzâ ti limba shi cultura armâneascâ*, fondată de acelaşi Toma Kiurkciev. Menţionăm, de asemenea volumul bilingv Nicola Ianaev – Cioli, Zoia Mincova, *101 песни на армъните в България. 101 cântitsi armâneshti tu Bulgaria*, editat de *Unia ti muzica shi folclor natsioal*, Sofia, 2001.

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

ќirém (S.F., C.D.); *s-ќeári límba*; *vrem sâ zburâm, ma nu reuşím* (S.F.) *nu putém s-alumtăm cu aístâ* (S.F.), *aşí cum him, aşí vâ-s nâ tukím* (S.F.) La clubul aromânesc din Peştera se adună de obicei cam cinci-şase aromâni, mereu aceiaşi şi toţi trecuţi de 60 de ani.

Majoritatea familiilor de aromâni din localităţile vizitate sunt de fapt familii mixte, aromâno-bulgăreşti, în care limba de comunicare este bulgara. *Hím amisticáţ cu vârgări*, recunosc aromânii, considerând că aceasta e principala cauză a pierderii identităţii lor etnolingvistice. Încuscrirele cu bulgarii sunt foarte frecvente şi, în consecinţă, copiii născuţi în astfel de familii nu mai ştiu aromâna.

În general, cunoscătorii şi vorbitorii de aromână din Velingrad, Rachitova, Dorcova, Peştera, cu care am comunicat, au vârste de peste 50 de ani. Întrebuinţând mai mult bulgara în vorbirea de toate zilele, ei au dificultăţi de exprimare atunci când îşi actualizează limba maternă şi fac eforturi pentru a se încadra în pronunţia şi topica ei specifică sau pentru a-şi aminti un cuvânt[10].

4. Aromânii din Rodopii Bulgariei, precum şi cei din Rila şi Pirin, câţi au mai rămas după emigrarea lor masivă în România, în perioada interbelică, sunt, în cea mai mare parte, grămosteni. Ei au ajuns aici din regiunea muntelui Gramos şi din oraşul Gramoste (distrus de Ali Paşa în secolul al XVIII-lea), de unde le vine şi numele generic de *grâmusteáń*, deşi ei se identifică unii pe alţii după numele localităţilor de origine: *băkiĉáń*, cei din Bachiţa, *dorcoveáń*, cei din Dorcova, *bătăĉáń*, cei din Batac[11] etc. Toţi spun că sunt *armâń*, iar pentru mai multă exactitate, *armâń vârgări*[12]. Între ei s-au aşezat

[10] Aceeaşi realitate am întâlnit-o în Macedonia, vizitată de noi în anii 2003 şi 2005. Aici aromânii sunt recunoscuţi ca minoritate naţională, au publicaţii în aromână şi dispun de numeroase volume tipărite de literatură aromânească, dar limba se vorbeşte tot mai rar, în special de către generaţiile tinere. Şi aici, căsătoriile exogame sunt foarte frecvente. Cauzele părăsirii graiurilor aromâne şi meglenoromâne de către vorbitorii lor din Macedonia sunt analizate de Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2002, p. 302-307.

În Grecia, doar la Aminciu (Metsovo), în munţii Pindului, localitate vizitată în septembrie 2005, locuită aproape exclusiv de aromâni, dialectul este actualizat destul de frecvent de către tineri. În rest, tinerii, considerându-se greci, vorbesc tot mai rar limba părinţilor lor. Căsătoriile mixte sunt şi aici foarte frecvente, iar dacă acestea se contractează în cadrul comunităţii, limba de comunicare în casă între părinţi şi copii este de multe ori greaca.

O situaţie asemănătoare am întâlnit şi în Albania, la aromânii din Elbasan, Korça, Pogradeç, în timpul anchetelor dialectale efectuate în august 2003 şi în septembrie 2004. Totuşi, aici, numărul persoanelor sub cincizeci de ani care vorbesc aromâna este mult mai mare decât în Bulgaria. Aceasta se explică prin faptul că o parte din aromânii din Albania au trăit în comunităţi compacte în satele de munte (cum sunt, de pildă, Grabova, Nicea, Şipsca) sau în cartiere din oraşe (cum este *Stani* din oraşul Divjaka, din câmpia Muzekja, foarte aproape de ţărmul Adriaticii), până în anii ´90 ai secolului trecut. Pentru mai multe informaţii privind situaţia aromânilor din Albania, cf. Adrian Turculeţ, *Aspecte ale situaţiei sociolingvistice ale aromânilor din Albania*, în vol. *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora*, Iaşi, 2003, p. 110-122.

Fenomenul refuzului copiilor din comunităţile etnolingvistice minoritare de a prelua limba şi cultura tradiţională de la părinţi este observat, pentru istroromână, de Vasilea Mihali, *O enclavă lingvistică pe cakle de dispariţie: istroromânii*, în vol. *Spaţiul lingvistic şi literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iaşi, 2004, p. 297-301.

[11] Cf. Nicolae Saramandu, *Studii aromâne şi meglenoromâne*, p. 20-23; idem, *Romanitatea orientală*, p. 85-86.

[12] Grămostenii din Bulgaria ajunşi în satele dobrogene din judeţele Constanţa şi Tulcea sunt numiţi v*urγâreáń* sau *vârγâreáń* de aromânii din celelalte ramuri (pindeni, fărşeroţi etc.), cf Nicolae Saramandu, *Studii aromâne şi meglenoromâne*, p. 20.

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

în trecut şi aromâni din regiunea Bitoliei (Macedonia de vest), din Moscopole sau din jurul acestui oraş din Albania, după distrugerea lui de către bandele de musulmani de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, după cum atestă mai multe mărturii invocate de Radu SP. Popescu şi Todor Balkanski în lucrarea citată[13].

Graiul vorbit de aromânii din Rodopi prezintă în mod preponderant particularităţile graiului grămostean, cu sistemul vocalic format din şapte vocale, *a*, *e*, *i*, *ă*, *î*, *o*, *u* şi cu cu opoziţia fonologică /*ă*/ ~ /*â*/, descris de Matilda Caragiu Marioţeanu în *Fono-morfologie aromână* (1968)[14] şi de Nicolae Saramandu în *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* (1972) şi în capitolul „Aromâna" din *Tratatul de dialectogie românească* (Craiova, 1984). Datorită amestecului cu aromâni din alte grupuri lingvistice, aşa cum arătam *supra*, şi, probabil, contactului cu meglenoromânii, despre care vorbeşte Th. Capidan în *Meglenoromânii* (p. 63-64), în graiul aromânilor rodopeni se întâlnesc şi trăsături specifice altor graiuri. Una dintre acestea ar putea fi căderea lui *a* neaccentuat în poziţie iniţială, fenomen cunoscut sub numele de *afereză***,** despre care vom vorbi mai în continuare.

Afereza lui *a* neaccentuat este un fenomen fonetic caracteristic pentru dialectele meglenoromân[15] şi istroromân[16]. Matilda Caragiu Marioţeanu l-a considerat opus protezei lui *a-* din aromână[17], caracterizat de majoritatea dialectologilor drept definitoriu pentru acest dialect.

Th. Capidan crede însă că fenomenul în cauză există şi în aromână şi dă ca exemple, între altele, *ḑeaṇeavra* „adineaori", *dălăgare* „fugă", *rudzină* „rugină" etc., care pot fi definite mai degrabă ca forme în care *a-* protetic a căzut sau nu a existat deloc, şi nu forme în care s-a produs afereza lui *a*. Totuşi, între exemplele sale se găsesc şi forme ca *mintu* pentru *amíntu* „a câştiga" (<lat. *augmentare*)[18], *nante* pentru *anante*, *alante* „celelalte" (<*aláltu* <*al áltu* <lat. *alter*)[19], *uş*, pentru *aúş*^{u} „bătrân"(<lat. *avus*)[20], *ˌoatsi* pentru *aoáţe* „aici" (<lat. *ad-hacere)[21] în care fenomenul de afereză a avut loc. Pe baza acestei observaţii se poate spune că afereza este ocurentă şi în aromână, dar nu are frecvenţa din meglenoromână şi istroromână.

În graiul aromânilor rodopeni de azi, situaţia este comparabilă ce cea din meglenoromână, fenomenul aferezei lui *a-* fiind tot mai răspândit. Acest aspect ne-a atras atenţia de la primele schimburi de cuvinte avute cu subiecţii menţionaţi în lista de mai sus (vezi § 2). Iată câteva exemple, multe dintre aceste forme fiind confirmate de Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski în opera citată (vezi infra, notele de subsol): *nu*

[13] *Aromânii din Rodopi Bulgariei*, p. 27, 41. Bazânu-se pe relatările lui Konstantin Pop (Descrierea eparhiei Plovdiv, Viena, 1819), Jirecek, G. Weigand, Ivan Popov, Velicika Georgieva Guševa-Kărpova ş.a., cei doi autori menţionează stabilirea unor aromâni din Moscopole în oraşul Peştera, unde există o stradă cu numele *Ţinţarskata Mahala*, de la numele de *ţínţari* dat de sârbi aromânilor, dar şi de bulgari, care îi numeau astfel pe aromânii orăşeni.

[14] Vezi, de acelaşi autor, şi *Compendiu de dialectologie română*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, p. 223 şi urm.

[15] Cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii*, Bucureşti, 1925, p. 97-98, Petar Atanasov, *op. cit*., p. 43.

[16] Cf. Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926 p. 67-70, Matilda Caragiu Marioţeanu, „Dialectul istroromân", în DR, p. 216, Petar Atanasov, *op. cit*., p. 43.

[17] În *Compendiu de dialectologie română*, p. 193.

[18] Cf. DDA, s.v. *amíntu*.

[19] Cf. DDA, s.v. *aláltu*.

[20] Cf. DDA, s.v. *aúşŭ*.

[21] Cf. DDA, s.v. *aoáţe*

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

câţără pentru *nu acâţără* „nu prinseră” (G.I, G.P.); *cló* pentru *acló* „acolo” (G.P., S.F); *dără* pentru *adără* „face” (G.P.)[22]; *dunáį* pentru *adunáį* (G.P) [23]; *lántu fráti* pentru *alántu fráti* „celălalt frate” *o̯a*, *o̯á* şi *o̯áţi* pentru *a o̯á* (*a o̯áţi*) (G.P., Z.I.); *pro̯ápe* pentru *apro̯ápe* (V.I.)[24]; *túmţea* pentru *atúmţea* „atunci” (C.D., G.H., S.F.); *ţeľ ań* pentru *aţéľ ań* „acei ani, anii aceia”(C.C.)[25]; *uşím* pentru *auşím*, „îmbătrânim, îmbătrânirăm, am îmbătrânit” (G. P., L.V.); am îmbătrânit”; *nu v̯ea* pentru *nu av̯eá*: *nu v̯ea múltu lúcru*; *v̯eámu* pentru *av̯eámu* (G.P.)[26].

Textele cântecelor din culegerea *101 cântitsi armâneshti tu Bulgaria* (Sofia, 2001)[27] cofirmă, de asemenea, numeroase forme în care *a* iniţial a dispărut datorită fenomenului de afereză: *lo cătară* (p. 94); *clo* (p. 95); *estă* (pentru *aestă*, p.53): *lanta* (p. 43); *sho* „aşa” (p.103), dar *aşí* în vorbirea celor mai mulţi subiecţi; *nu vemu* (p.71)[28] etc.

Sub influenţa topicii limbii bulgare, adjectivul pronominal posesiv trece adesea în faţa substantivului, ceea ce duce la apariţia unor sintagme ca *m̯ea mae* în loc de *a mea mae* „bunica mea” (V.I.), *m̯ea mámă*, *meu páp*^{u} „bunicul meu”, *n̯oástră limbă*, forme în care articolul genitival posesiv enclitic *a*, cu formă unică în aromână, pe care unii dialectologi o leagă grafic de pronumele/adjectivul posesiv respectiv[29], a dispărut datorită aceluiaşi fenomen.

După cum se observă, nu există o regularitate a producerii fenomenului în cauză.

Este foarte probabil că, în virtutea tendinţei tot mai puternice a căderii lui *a* iniţial din cuvintele în care *a* nu este protetic, în graiul de azi ale aromânilor din munţii Rodopi se produce şi fenomenul de deprotezare a lui *a*. Notăm spre exemplificare: *s-nu gârş̯eáscâ* (<vsl. *grešiti*).[30]: *s-nu gârş̯eáscâ límba* „să nu uite limba” (Z.I.); *ráţi* (<lat. *recens*) [31], faţă de a*ráţi*: *apâ ráţi* „apă rece” (L.V.); *multu raţi apa* „foarte rece apa” (G.I., G.P.); *ru̯u* (<lat. rivus)[32], faţă de *arấu̯* „râu”, (G.I., G.P.); *róşă* (<lat. roseus)[33]

[22] Vezi şi forma de imperfect *dra*, în text, la Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, *op. cit.* p. 122; la p. 132 însă, *adarî*.
[23] Cf. şi *ibidem*: *dună*.
[24] La *ibidem*, p. 118: *pruapea*.
[25] Vezi şi *ţea*, *ibidem*, p.126, dar şi *aţea*, p. 128, aţeali, p. 130.
[26] Cf şi *ibidem*, p. 121: *vea*. În afara textelor dialectale publicate în capitolul VI al lucrării lor (p. 116-139), în care fenomenul în cauză este destul de răspândit, în prezentarea vocalismului graiului cercetat (p. 46-47), cei doi autori au remarcat, de asemenea, frecvenţa aferezei lui *a-* şi dau ca exemple *lotlu* „aluat” *ştîrnut* „aşternut”, *mnat* „amînat”, *rcă* „arucă”, *flă* „află”, dar *s-ti afli*, în text (p. 119), *rucu* „arucu”, *rdea* „ardea”.
[27] Vezi *supra*, nota 9.
[28] Ceea ce ni se pare extrem de interesant este faptul că formele respective sunt redate astfel, de cele mai multe ori, în varianta cu grafeme bulgăreşti a textelor, şi nu în cea cu litere latineşti în care alcătuitorii volumului par că vor să respecte pronunţia cea mai răspândită în aromână, şi anume cea cu *a* iniţial, pe care este posibil să o cunoască din contactul cu vorbitori ai altor graiuri aromâneşti. Formele în cauză apar în grafia latinească *lo acâtsară*, *aestă*, *alanta*, *nu avemu*, dar *clo* şi *sho*, ceea ce arată că autorii actualizează în vorbirea lor obişnuită formele cu afereza lui *a*.
[29] Th. Capidan, *Aromânii*, p. 412-419, Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu*, p. 242 , leagă acest articol proclitic de pronume, scriind *amé̯u*, *am̯eá*, *anóstru* etc. La fel procedează şi Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski, *op. cit*., p. 57.
[30] Cf. DDA, s.v. *agărşéscu*.
[31] Cf. DDA, s.v. *aráţe*.
[32] Cf. DDA, s.v. *arĺŭ*.
[33] Cf. DDA, s.v. *aróşŭ*.

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

„roşie” (S.F., L.V.), faţă de *aróşu, -ă* (<lat. *roseus*)[34]. La subiectul Z.I. din Rachitovo am înregistrat şi forma *rrmấnă* pentru *armấnă*, deşi apelativul etnic este rostit de toţi cei anchetaţi cu *a* protetic: *armấn*.

Remarcând că în graiul aromânilor din munţii Rodopi există *a* protetic, dar nu atât de frecvent ca în munţii Pindului, Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski (*op. cit*., p. 46) nu insistă asupra fenomenului de deprotezare a lui *a*, ci numai asupra aceluia de afereză. În textele culese de ei însă, am găsit şi forme în care a protetic a căzut: *lumta*, imperfet, pers. a III-a al lui *alumtu* (<lat. *luctare*)[35]: s*ă lumta cu turţii* „se lupta cu turcii” (p.121); *raţi* (p.138); *răcuari* (p.120) (de la *arăcoare* <lat. **recor, -orem*); *rîulu* (p.121); *rupea* (p. 124) şi *rupse* (p. 136) (de la *arup* <lat. *rumpere*)[36]etc. La fel, în culegerea de foclor muzical *101 cântitsi armâneshti tu Bulgaria*, am identificat mai multe forme fără proteza lui *a*, dintre care menţionăm: *rauă* (p. 64); *nu ti râdi* (p. 64), faţă de *nu ti arâdi* (*arîd* <lat. *ridere*); *ruulu*, dar şi *aruu*, în acelaşi text (p. 64); *roshi* (p. 71), *rupsi* (p. 88), *scachi* (faţă de *ascachi* *<lat. *ex-cappare*[37]) (p. 94) etc.[38]

Cauzele aferezei lui *a-* şi, legat de acest fenomen, al căderii lui *a* protetic, în graiul aromânilor din localităţile bulgăreşti din zona din stânga a râului Mesta din munţii Rodopi sunt greu de explicat, dacă vom compara faptele de limbă prezentate mai sus cu cele similare din graiul aromânilor grămosteni din România, originari din Bulgaria, din zona menţionată, chiar din localităţile Bachiţa, Batac, Rachitova, Dorcova etc., şi stabiliţi în judeţele Constanţa şi Tulcea, în condiţiile istorice cunoscute. În textele culese de la aceştia, între anii 1967-1981, de Nicolae Saramandu, şi publicate recent în volumul *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea*. *Texte dialectale*[39], fenomenele respective nu se regăsesc.

Astfel, în vorbirea subiecţilor născuţi în Bachiţa şi Batac apar formele: *acló* (17/8, 18/1, 29/28 etc.) şi *aclóţi* (11/17, 16/28, 20/19 etc.); *aduţéá* (28/13) *alántă* (33/35, 35/15); *aţéá* (15/3) şi *aţél*^{u} (28/14) şi *aţéáli* (30/11); *aprǫápţea* (30/6, 35/17); *atúmţea* (17/18, 36/16, 20/4 29/11 etc.) şi *atúmţealuį* (21/25, 32/27) etc. *avţéá* (16/7, 29/18) şi (*nu-)avţéámu(ū)* (27/5, 27/23).

---

[34] Cf. DDA, s.v. *aróşŭ*. Cu L.V. (Lena Ovcearov) am avut o scurtă discuţie în legătură cu pronunţarea lui *roşu*, în sintagma *mer*^{u} *róşu*. La întrebarea noastră „*Róşu, ma aróşu?*, subiectul a precizat *róşu*, fără *a* protetic :*mer*^{u} *róşu* şi *mer*^{u} *roş*^{u}, uneori *r* fiind pronunţat cu mai multe vibraţii: *rroş*^{u}.

[35] Cf. DDA, s.v. *alúmtu*.

[36] De observat că *a* protetic cade chiar din faţa cuvintelor care încep cu vibranta *r*, despre care mai mulţi autori cred că tocmai pronunţia „mai tare” a acestei consoane, a valorii ei de fonem „cu aer” a condus la necesitatea apariţiei unei vocale de sprijin, a protezei lui *a-*, într-o anumită fază a evoluţiei limbii române. Pentru discuţiile în legătură cu acest fenomen, cf. Th. Capidan, *Aromânii*, p. 22-227, Matilda Caragiu Marioţeanu, *Fono-morfologie aromână*, p. 61 şi *Compendiu de dialectologie română*, p. 225, Marius Sala, *Contribuţii la fonologia istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 23. Vezi şi Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, „Ovidius University Press”, Constanţa, 2004, p. 77-78.

[37] Cf. DDA, s.v. *scap*. În acest caz excappare. În acest caz, ca şi în altele de acest tip (*aspun*, *astingu*, *aştergu* etc.), proteza lui *a* poate fi legată de prefixul *ex-* din formele originare (*exponere*, *extinguere*, *extergere*). Vezi, în acest sens Nistor Bardu, *op. cit*., p. 78.

[38] De remarcat că şi aceste forme le-am găsit cu precădere în variantele de text redate cu litere bulgăreşti, în cele cu grafie latină *a* protetic apare, dar nu în mod regulat.

[39] Datele complete de apariţie ale lucrării sunt: Nicolae Saramandu, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

În ceea ce priveşte *a* protetic, acesta este frecvent, cele fără proteză fiind foarte rare: *aráftu* (13/22); *arátẹa*: *ápą, atẹá, arátẹa*) 40/29; *aróş*^{u} (25/22 *ascăpá* (16/12), *aspún*^{u} (21/12) *nu-azburám* (17/18), 18/26 dar şi *zburám* (18/30, 31), *zburáu* (18/34) etc.

Ne punem întrebarea dacă aromânii din Rodopi stabiliţi în România aveau în grai, la data venirii lor, fenomenul de afereză şi, implicit, de deprotezare a lui *a* şi l-au pierdut în urma contactului cu alţi aromâni, care nu cunoşteau în vorbirea lor fenomenul în cauză, sau nu l-au avut deloc. Ţinând seama de faptul că în satele din Dobrogea, mai întâi, în Cadrilater, şi apoi, în judeţele Constanţa şi Tulcea, ei au trăit în comunităţi compacte, în cadrul grupurilor din care au făcut parte şi în munţii Rodopi (vezi Nicolae Saramandu, *vol. cit. supra*, p. XIX-XXXIX), este puţin probabil ca ei să fi pierdut în aproximativ 30 de ani această particularitate a vorbirii lor, dacă ea a existat[40]. Considerăm că este elocvent faptul că mulţi dintre subiecţii anchetaţi de Nicolae Saramandu aveau, la datele desfăşurării anchetelor, între 60 şi 80 de ani, erau maturi când au părăsit Bulgaria şi, deci, rostirea lor ar fi putut păstra în grai particularitatea în cauză. În contactele noastre de azi cu grămostenii din Constanţa, originari din Rodopii Bulgariei, am putut constata că afereza le lipseşte din grai, iar proteza lui *a* este chiar mult mai răspândită decât la aromânii fărşeroţi sau moscopoleni.

Exlicaţia pe care o dau Radu Sp. Popescu şi Todor Balkanski în lucrarea lor, că aromânii rodopeni au venit în Bulgaria nu numai din munţii Gramos, ci şi dinalte zone, „aducând şi de acolo unele particularităţi, cum ar fi *ea* >*ę, oa* > *o* (deschis n.n., N.B.) […], afereza lui *a* caracteristică meglenoromânei ş.a.", o considerăm prea grăbită şi insuficient argumentată. Dacă ar fi fost aşa, atunci afereza ar fi trebuit să se regăsească şi la aromânii rodopeni din România, după cum arătam *supra*.

Totuşi, posibila influenţă a meglenoromânei aspra graiului aromânei din Rodopi nu trebuie total exclusă. După distrugerea Gramostei, în drumul spre alte locuri mai sigure şi favorabile păstoritului şi, după aceea, în peregrinările lor cu turmele, aromânii grămosteni ar fi putut să-i întâlnească pe meglenoromâni, căci infiltraţii din acest neam al românităţii balcanice au pătruns, de exemplu, în Gopeş şi Mulovişte la vest de Bitolia şi chiar în Albania[41].

În ceea ce ne priveşte, credem că afereza şi deprotezarea lui *a* din graiul de azi al aromânilor din Rodopi s-au produs şi se produc în continuare datorită, în primul rând, influenţei limbii bulgare. Dacă până la al II-lea Război Mondial, graiul grămostean de aici, cu unele mici influenţe din alte graiuri, şi-a păstrat trăsăturile caracteristice esenţiale datorită existenţei unor comunităţi destul de numeroase şi de compacte de aromâni aparţinând aceleiaşi ramuri, ceea ce implica o actualizare intensă şi continuă a limbii materne, după plecarea masivă a celor mai mulţi dintre ei în România, cei rămaşi au trebuit să trăiască în mediul aloglot bulgăresc şi să-şi vorbească tot mai puţin limba

[40] Evidenţiind faptul că aromânii au refăcut în Dobrogea comunităţile existente anterior în ţările balcanice, Nicolae Saramandu, *Observaţii asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Editura Academiei, Bucureşti,1972, p. 173, a constatat că „în acest fel, fiecare grai şi-a asigurat o anumită continuitate în evoluţia internă. Aşa se explică faptul că o serie de schimbări fonetice şi fonologice recente, nesemnalate în lucrările anterioare consacrate aromânei, se datoresc unor tendinţe interne manifestate în sânul dialectului în perioada dinaitea anchetelor efectuate în anii 1927-1928".

[41] Vezi în acest sens Tache Papahagi, *Originea gopeşenilor şi muloviştenilor în lumina unor texte*, în „Grai şi suflet", VI, 1929-1930, p. 195-256. Cf. şi Nistor Bardu, *Observaţii asupra graiului aromânesc din localitatea Şipsca (Albania). Aspecte fonetice*, în vol. *Spaţiul lingvistic şi şiterar românesc din perspectiva integrării europene*, Iaşi, 2004, p. 185-193

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)

nativă. Folosind mai mult bulgara, atât în afara casei, cât şi în familie, au început să resimtă presiunea firescă a limbii oficiale asupra graiului nativ. Nu ştim dacă în bulgara din Rodopi se manifestă fenomenul căderii lui *a* iniţial[42], dar este sigur că în această limbă sistemul vocalic este simplificat şi că există un „sistem de reducere a vocalelor neaccentuate prin închiderea vocalei şi slăbirea tensiunii”[43]. Este foarte probabil că această caracteristică să se fi transmis şi vorbitorilor de aromână şi de aici să rezulte fenomenul pe care l-am comentat în articolul de faţă.

Sigle

DR = Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1977.
DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1974.

Un phénomène phonetique en extension dans le patois des aroumains des Monts Rodopi de Bulgarie: l’aphérèse

En novembre 2005, on a fait un voyage d’études dan les localités Velingrad, Dorkova, Rakitova, Peštera de la region des Monts Rodopi de Bulgarie, ou habitent quelques centaines d’aroumains grămosteni. Pendant les enquêtes, on a observé que dans leur patois, l’aphérèse du phonème *a* est très frequent. Notre exposé presente l’ocurrence du phénomène et essaie d’expliquer les causes qui le produisent.

[42] D-na lector univ. dr. Paraschiva Boboc de la Facultatea de Litere a Universităţii „Ovidius” din Constanţa, specialistă în bulgară şi în relaţiile lingvistice româno-bulgare, cu studii de filologie la universitatea din Veliko Târnovo, ne-a comunicat că nu are cunoştinţă despre un asemenea fonetism în limba bulgară.
[43] Marius Sala, Ioana Vintilă Rădulescu, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p. 49. Pentru mai multe precizări despre acest fenomen, cf. Анна Слуцка, *Учебник по българска фонетика за чуждестранни студенти – филолози,* София, 1993, p. 38-44.

BDD-V2360 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:08 UTC)